

Föreställningar om älfvorna

af

Ant. Flentzberg.

Då jag går att meddela några af folkets föreställningar om älfvorna, vill jag bemöda mig om att återgifva dem med gemene mans egen tankegång samt, där jag funnit själfva uttryckssättet karaktäristiskt, jämväl med bevarande af detta. Utom att skildringen härigenom får ett drag af omedelbarhet, nås härmed ofta ett ännu viktigare reellt syftemål, ity att ett uttryck, en ordvändning kan innehålla fingervisning till lösningen af ett eljest dunkelt spörsmål. Med tanke härpå torde läsaren tillgifva upptecknaren, i fall han vid något tillfälle begagnat ett vulgärt uttryck.¹

En f. d. soldat vid Södermanlands regemente har berättat för mig följande från Fogdö socken i Åkers härad.

Då han ännu var ogift och bodde på sitt soldattorp, hade han varit borta en afton och kommit hem först på natten. Det var fullmåne. I det klara månljuset blef han varse på en backe vid sin stuga, huru små underliga varelser, lika »dockor», så där en och en half fot höga, »höllo i ring och dansade». Dansen gick »så fort, så fort». Soldaten stannade och såg därpå. Men så »kunde han icke annat än skratta» åt de små sällsamma varelserna — och i samma ögonblick voro de försvunna! Om de »bläste bort» eller »sjönko i jorden», kunde han icke säga.

¹ Dessa uppteckningar äro hufvudsakligen från Åkers och Selebo härader i norra Södermanland.

Han ville först gå in i sin stuga, men då han fick se, att ljus lyste hos grannen, som bebodde en lägenhet invid soldattorpet, gick han in dit och berättade hvad han sett, samt huru synen försvunnit. Hustrun därinne (Olander) sade blott: »Det var inte bra gjordt. Det var *älfvorna*. Nu skall du se, att du blir nog sjuk.» — Soldaten gick in till sitt och — blef sjuk, »sjuk i hela kroppen».

Han var dock icke värre därän, än att han följande dag kunde gå in till grannens. Hustrun där, som hade bott på stället flera år och väl kände till allt där, sade då: »Ja, det var dumt det där. Jag har flera gånger tänkt att tala om för dig om *älfvorna*, som hålla till i backen vid torpet, men det har aldrig blifvit af. — De äro inte alls farliga, bara de få vara i fred. Man skall endast akta sig för att orena eller hälla ut någonting på platsen, hvarest de dansa. Isynnerhet bör man akta sig för att låta sitt vatten där, för annars får man bestämdt ondt i hela kroppen. — Hvad som man *alltid* har att iakttaga, ifall man får 'se något', är att icke säga något därom förrän följande dag».

Emellertid tröstade hon honom med, att hon nog skulle hjälpa honom att bli af med det onda. Han skulle tre gånger låta eld gå mellan kläderna och kroppen, hvarvid han skulle spotta tre slag för hvarje gång samt för resten vara alldeles tyst.

När kvällen kom, gjorde karlen upp eld, stängde dörren och tog sedan eldkol ur spisen, släppte det tre gånger mellan skjortan och kroppen, spottande tre slag för hvarje gång, såsom gumman hade sagt, samt gick tyst och lade sig. — Han blef också bättre däraf.

När soldaten sedan gifte sig, lämnade Olanderskan angående *älfvorna* samma råd åt hans hustru. Men när den unga hustrun fick barn, blef det mer att iakttaga. Småbarnens badvatten liksom vattnet, hvori man tvättat deras lindekläder, skulle man först och främst noga akta sig för att hälla ut, innan man kastat »eld» (eldkol) i det. På plats, där *älfvorna* dansa, borde man naturligtvis aldrig hälla det. Vidare borde man alltid hälla dylikt vatten på samma plats samt städse, innan man gjorde det, tre gånger spotta på marken, så att, »ifall något var där, det kunde gifva sig undan». Slut-

ligen borde man på det vanliga utstjälpningsstället »offra hår och naglar» af barnen, hvarvid man skulle säga: »Lek med det här och låt bli barnet!» — När barnen en gång blefvo större, vore försiktigast att icke låta dem leka på platsen, där älfvorna höllo till, emedan småbarn ofta hafva oseden att oreña hvar som helst.

Soldathustrun hade äfven åtskilligt att berätta om älfvorna.

Då hon var barn, hade hon en gång fått följa med en gubbe och gumma ut till Mälarens holmar för att plocka bär. Det blef oväder och regn, och natten föll på, så att de icke kunde komma hem den dagen. De drogo då upp båten på land, välte om den och fingo så tak öfver hufvudet för natten. På morgonsidan, då regnet upphört, hörde gumman, huru det »skramlade i stenarna vid stranden», ruskade på barnet och sade: »Vakna flicka, så ska du få se något.» — Hon tittade men såg ingenting — gumman hade med sitt tal skrämt bort älfvorna, som dansat vid stranden.

Ibland kan det också ha lyckliga följder med sig, när man skrattar åt älfvorna, bara man inte talar om förstås hvad man såg. — En dräng hade en stor böld i halsen; den plågade honom, så att han inte kunde soffa. När han låg där och tittade om natten, fick han rätt som det var se, huru »älfvorna kommo upp under golfvet och begynte dansa». Det såg så lustigt ut, att han inte kunde låta bli att slå till ett skratt. I det samma voro älfvorna borta; men värken i halsen var också borta — bölden hade spruckit, när drängen skrattade. Han aktade sig för att säga något om det förrän nästa dag, och så slutade allt bra.

Samma hustru berättade om en kvinna, som det gick olyckligt för, emedan hon icke tog sig i akt utan skadade älfvorna.

Den stackars Edviksgumman hade hon nog sett: hon hade utslag öfver hela kroppen, var som »flådd i ögo» (ansiktet) och alldeles förstörd. Hon hade sökt en beryktad klok gubbe vid Norrtorp å Selaön, en märkvärdig en som alltid satt klädd i skinnpäls och med förskinn framför sig; men fastän han annars var god till att bota all slags sjukdom, kunde hon inte få bot hos honom. Han hade dock genast sett, hvad det var för fel med henne; men sådant kunde ingen bota, utan måste hon dragas med det hela lifvet. — Ja, gum

man medgaf, att det berodde på älfvorna, och visste alldeles, huru det gått till. Hon hade varit nere vid sjön och bykt. I närheten fanns en »älfdans». Hon hade icke tänkt sig bättre för utan där slagit ut askan och den heta luten — och älfvorna hade blifvit skällade.

Jag använde nyss uttrycket »älfdans». Detta torde behöfva en liten förklaring. Med älfdans menas icke blott själfva handlingen, älfvornas dansande, utan tillika platsen, hvarest de dansa. Älfvorna dansa nämligen icke hvar som helst utan ofta på bestämda ställen, där de kunna hålla till år efter år, såsom de gjorde i backen vid soldatens torp eller på gräsvallen vid stranden, där bykgumman hällde ut sin kokheta lut och råkade skälla dem. Sådana älfdansar kunna utpekas af allmogen. De utgöras af ringar, å hvilka midt ibland det frodiga gräset ingen växtlighet finnes, och gifva för fantasien lätt intrycket af en plats, å hvilken genom ringdans gräset nötts bort: älfvorna hafva där i månskenet flitigt trådt dansen. — Den naturliga förklaringen till denna företeelse är förekomsten af en svampart, hofsvampen (*Tricholoma gambrosus*), hvilken har den egenheten att utbreda sig i år efter år vidgade ringar, hvartill kommer, att hvarest svampen föregående år stått växtligheten är alldeles hämmad, under det att följande år gräset därstädes äger en ovanlig frodighet.

Vår förut omtalade soldathustru berättade slutligen om älfvorna en annan tilldragelse, hvori salt spelar en egendomlig roll. Matmodern i huset, där hon som ung tjänte, hade en gång varit nog obetänksam att låta sitt vatten på platsen, hvarest älfvorna lekte, samt därför fått utslag på kroppen och klåda. Hon hade blifvit anvisad att bota det på följande sätt. Sedan tjänarne gått till sängs och hon själf om aftonen klädt af sig, tog hon en näfve salt och sade till tjänarne: »Nu tiger ni, förstår ni!» hvarefter hon öppnade dörren, kastade ut saltet och ropade: »Lek nu med det här och låt bli mig!» — Detta upprepades tre kvällar å rad.

Vid ett besök i Öfver-Selö fattigstuga sommaren 1905 inlät jag mig i samtal med en intelligent gammal gumma därstädes, född

1831, hvilken angående älfvorna berättade följande drag, som jag på stället upptecknade.

Älfvorna tänkte hon sig »såsom små dockor». De komma upp ur jorden, då det är fullmåne. De dansa gärna på gröna fläckar med frodigt gräs. Men återigen: där älfvorna dansat, växer intet gräs alls.¹

Det vore icke farligt att gå på sådana platser; men man skulle akta sig för att där orena eller hälla ut varmt vatten, så att man skällade älfvorna. — Ibland kunde dock hända, att man på ett eller annat sätt kom dem för nära, hvilket kunde orsaka ett kliande utslag, af allmogen i Södermanland kalladt »älfbläs», i Småland »onda blåsten», på andra håll »älfvablåst». Detta botades dock, om man tvättade den angripna kroppsdelen med »härdvatten» från smedjan.

Enär »härdvattnet» enligt folktron besitter många underbara egenskaper, torde vara lämpligt att klargöra hvad härmed menas. Härdvatten kallar smeden vattnet i det kärl, vanligtvis en trälåda, hvari han afkyler det glödgade järnet, som skall undergå härdningsprocessen. Men märkvärdigt nog är det icke detta vatten man tillskrifver underbar kraft, utan åstadkommes detta därigenom, att ett kärl, vanligtvis en skopa, med vatten placeras i ässjan, smedens eldstad, hvarefter bälgen får arbeta och blåsa på vattnet.

Intressant skulle vara att veta, om man möjligen på andra trakter i vårt land vid »härdvattnets» framställande placerar skopan så, att just *gnistorna*, som bälgen hvirflar upp, måtte falla i vattnet för att förläna det kraft. I Sörmlandsbygden är föreställningen den, att själfva *blåsten* ur bälgen gör vattnet verksamt mot älfbläsen, mot älfvablåsten, hvarför man placerar skopan på sned alldeles invid bälgens mynning.

Öfvertygelsen om blåsten såsom det verksamma framgår af föreställningen, att »älfbläs» ock kan botas medelst vatten, hvari man blåst med en *vanlig pust*, ja, till och med genom att man med densamma blåser direkt på utslaget. — Tydligtvis hafva vi här en successiv frigörelse från den ursprungliga proceduren vid smedens bälg.

¹ Jfr hvad som sagts om »älfidansen».

Ett annat botemedel äro »älfskålar» (*Alchemilla vulgaris*), hvilka kokas i vatten, hvarmed utslaget tvättas.

Älfvorna kunna dock någon gång, äfven om man icke veterligen ofredat dem, göra illa. En hustru i Kärnbo socken hade ett svagt och tynande barn. Hon fick besök af en grannkvinna. Denna såg genast, hvilken anledningen var till barnets sjukdom: på tå- och fingerspetsarna syntes, att älfvorna »sugit det», diat det. Där syntes nämligen liksom små utväxter, ej olika spenarna på en katta, fastän mindre.

Men det kunde nog botas. — Först tände hon eld på krut under sängen, hvari barnet låg. Men älfvorna drefvos icke därmed bort. — Då försöktes ett annat medel: stöpning. Denna gick så till. Den kloka kvinnan tog en skål med vatten i ena handen, stöpslefven med det smälta blyet i den andra, höll dem först öfver barnets hufvud och hällde af slefvens innehåll i vattnet, sägande: »i skog», hvarefter hon granskade stöpningen och tog upp blyet ur vattnet. Därefter stöpte hon på samma sätt öfver magen, sägande: »på äng», samt slutligen öfver fötterna, sägande: »i vatten». Kvinnan förklarade, att, emedan det fräste mest, då stöpningen skedde öfver magen, måste det onda vara där. Då man därefter granskade produkterna af de tre stöpningarna och jämförde dem med hvarandra för att se, om någon af dem liknade sig till något, så syntes ju också, att den, som erhållits vid stöpningen öfver magen, liknade en vagn med en däri åkande varelse. Alltså var det alldeles visst, att det onda bestod i magen. — Sedan kvinnan gjort sig underrättad om, hvarest barnets dopvatten hällts ut, lade hon det karaktäristiska smältstycket i stöpvattnet, gick ut till den angifna platsen och slog ut skålens hela innehåll, bjudande: »Res ni dit, där ni ha kommit ifrån, och låt lille Karl vara i fred!» — Skulle icke detta hjälpa, gaf hon anvisning på ett tredje medel: man skulle lägga svafvel vid hvarje husets tröskel, tända på det och bjuda dem resa sin väg.

Så skedde år 1905.

Det är icke så ovanligt, att älfvorna »dissa» (dia) ett litet barns fingrar och tår. Ett par gummor å Selaön botade detta på följande sätt.

De skaffade sig tre hvita klutar, togo sedan hår och naglar af barnet och skafde litet af moderns vigselring. Utaf dessa tre sorter lades litet i hvarje lapp, som togs i hop och ombands med en tråd, så att lappens midt, hvori de tre sorterna inneslötos, bildade liksom ett litet hufvud. — Där hade de nu sålunda trenne dockor, åtminstone skulle de föreställa sådana. Dockorna skulle sedan utläggas på den plats, där man förmodade, att de älfvor höllo till, hvilka diade på det tvinsjuka barnet. Vid utkastandet ropade man: »Dissa nu på di här, och låt min (barnets namn nämnes) vara i fred.» — Försvunno dockorna, fröjdades modern, emedan hon nu kunde hoppas, att hon funnit rätt plats och älfvorna tagit dem.

En annan dockhistoria, åsyftande att tillfredsställa älfvorna, har berättats mig sålunda.

Af *barnets egna kläder* totar man till en docka så godt man kan; men behöfver man icke då lägga in af »naglar och hår» i hufvudet. En torsdagskväll hänges dockan upp i skorstenen, fastbunden vid en stör, som man kilar in mellan stenarna, men öfver spjället och bra högt upp, så att elden icke kommer åt henne. Vid upphängningen säger man det vanliga: »Tag nu och lek med den här och låt N. N. vara i fred!» — Men sedan skall man icke vara nyfiken och ideligen gå och titta i skorstenen, om älfvorna tagit dockan, emedan man därigenom kan skrämma dem. Om man efter en tid finner den vara borta, har man anledning att fröjdas. Och är det märkvärdigt nog likgiltigt, vare sig dockan fallit ned eller flugit upp genom skorstenspipan.

I Småland lära dylika dockor grävas ned i jorden. Då de multnat, skall sjukdomen vara borta.

Om barn »icke hafva ro», särskildt om nätterna, utan »skrika, hafva ryckningar i kroppen och se sig oroligt omkring», beror detta på, att man ofredat älfvorna eller gjort dem illa genom utslående af orenlighet, varmt vatten o. s. v. Man kan då söka bot genom att offra åt älfvorna i solgången tre torsdagskvällar å rad vid en »offersten» eller s. k. »älfkvarn», jfr bilden å sid. 17.

Det torde vara på sin plats att här lämna en beskrifning på en dylik sten. Dess form kan lika väl vara kullrig som med flat

öfversida, ehuru det sistnämnda väl torde vara det allmännaste liksom ock bäst ägnande sig för att mottaga offern. Offerstenen är nämligen ett offerbord, ett altare af den mest primitiva och ursprungliga art. Den enda bearbetning genom människohänder, hvaraf dessa offerstenar, älfkvarnarna, bära spår, är ett större eller mindre antal *skålar*, som frambragts i stenen. Deras vidd och djup växla betydligt, somliga äro lagom stora för ett gäsägg, andra för en ettöring; deras form kan vara oval eller cirkelrund, vanligtvis den sistnämnda. Skålarnas antal är icke fixerad; men å de offerstenar jag haft tillfälle att undersöka synes 9-talet vara något karaktäristiskt. Talet har varit antingen helt enkelt 9 eller någon mångfald däraf, 18, 27 eller 45, och synas mig hålorna bilda grupper af 9 och 9. — För mig har berättats om ett par älfkvarnar, som skulle äga endast *en* skål; men en noggrannare undersökning torde måhända bringa flera i dagen. Egen erfarenhet säger mig detta. Vid undersökningen af en sten i Kernbo, hvilken skulle äga »ett par hål», men om hvilken ingen visste berätta, att den var en älfkvarn, fann jag genom bortskrapning af mossor icke blott 9 hål utan 12. Då jag icke var nöjd med detta tal, grep jag till spaden och skottade bort torfven kring den kullriga stenens fot; och hvad fann jag? Jo flera skålar stora som ett ägg och slutligen, stora och små inräknade, hela 18.

I mitt eget pastorat, omfattande Mariefreds, Kernbo och Taxinge församlingar, en areal af 100 kvkm, har jag till min stora förvåning icke lyckats uppspåra mer än en enda offersten, den nämnda af gräset till hälften öfvervuxna, vid Herrhagen belägna, under det att på Selaön af precis samma areal funnits eller finnas älfkvarnar vid följande ställen i Öfver-Selö: Jättne (nu inlagd i en källare), Surssa, Trumpåsen (nu i en grundmur vid Granlund), Äleby och Ärnsta samt i Ytter-Selö: Kråksta, Litselberga, Opptuna Vildgårde,¹ Tuna Storgård, Ullsta, Ullunda och Valla tegelbruk (nu i en grundmur). — Om man betänker, att dessa äro de *kända* offerstenarna på denna ö, är ju antalet synnerligen stort. Har måhända hvarje boplats, eller

¹ Vid besök år 1906 vid denna nu något mossbelupna sten fann jag rester af offer — 3 knappnålar.

åtminstone hvarje större sådan, haft *sin* offersten, *sitt* altare, där de offrat åt *sina* älfvor, sina penater eller larer? En inom ett bestämdt område genomförd undersökning angående älfkvarnarnas läge i förhållande till de gamla bo- och begravningsplatserna skulle kanske lämna ledning för besvarande af en dylik fråga.

Och ligga männe offerstenarna icke allenast i grannskapet af en boplatz utan ock på något ensligt, stilla rum? Åter en fråga af intresse vid tanken på den tystnad man enligt traditionen bör iakttaga gent emot älfvorna.

Ett offer vid den nu försvunna älfkvarnen vid Valla å Selaön har på följande målande och noggranna sätt skildrats för mig af en gammal gumma, som själf utfört offerhandlingen. Offret gällde en två års flicka, som »var orolig, skrek och hade ryckningar om nätterna».

Till offret skulle användas »nio sorter», hvaribland tre af barnet, nämligen naglar, hår och en bit af linnet, som det bar på sig. De öfriga sorterna kunde vara »hvad som helst», men uppräknade hon idel metaller, guld, silfver, bly, koppar, tenn, stål, hvarvid hon dock uttryckligen sade, att man borde taga med något, om än så litet, af »de dyraste», guld och silfver (man behöfde endast skafva af litet grand), samt att stål vore bättre än järn. Men hufvudsaken var, att det blef »nio sorter». — Jämför härmed antalet af offerstenarnas skålar.

Därefter försiggick handlingen sålunda.

Man tog en bit ister. Med en del af detta smorde man barnet, för hvilket man skulle offra. Sedan gick man till älfkvarnen med det öfriga och »de nio sorterna». Men det skulle ske en »torsdagskväll i solgången». Först smorde man kvarnen med istret, sägande: »Lek med det här! Låt (här nämner man den sjuka med för- och tillnamn, till exempel: Brita Jansdotter) vara med ro!» Vidare:

»Sjukdomen skall dö bort
som vissna i hull,
som döder man i mull,
som snö för sol,
som dagg på jol,
som inte!»

Därefter hällde man ut öfver kvarnen det, som för öfrigt offras, »de nio sorterna». — Sedan man så offrat, spottade man utmed stenen en gång och gick hem. — »En del säger, att man därefter måste tiga, men det gör ej något.»

Äfven följande berättelse synes mig böra ställas i samband med tron på älfvorna.

Innan barn blifvit döpta, kunna de lätt »råka för något»; någonting kan lätt »komma åt dem». Detta yttrar sig så, att det lilla barnet ej får nattro, utan skriker och ser sig förskräckt omkring.

Men detta kan hjälpas på följande sätt. — Man plockar »älf-skålar», hvilka torkas, så att de blifva brännbara. Vidare tager man »nio solfvor»,¹ hvilka så trädas i och om hvarandra, att de bilda en sammanhängande kedja af $3 \times 3 \times 3 = 27$ länkar. Genom denna stora ring låter man barnet krypa tre gånger. Älfskålarna och solf-kedjan läggas å en järnplåt och påtändas, men få icke låga, utan endast kola och röka. Nu passar man på och håller det i bara linnet afklädda barnet öfver röken, men lyfter på linnet, så att röken kommer åt själfva kroppen. Denna rökning skall verkställas en torsdagskväll »sedan dörren stängts». Askan skall följande morgon »i solgången» läggas alldeles under en större sten att multna. Vid nedläggningen säger man: »Tag det här och lek med och låt bli N. N.» (här nämner man endast barnets förnamn).

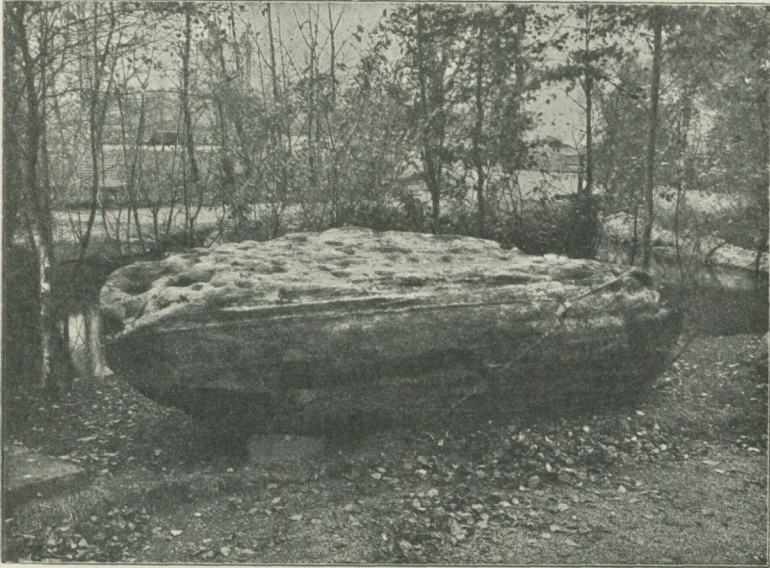
Den förut omtalade gumman i Selaö fattigstuga berättade en annan ganska liffull tilldragelse berörande folktron om älfvorna.

Tjänarne borde hvarje kväll sopa golfvet och bära in friskt, rent vatten; försummade de detta, fingo de ej ro. Denna sanning ådagaläggas af följande.

Det var på den tiden, då tjänarne lågo i köket tillsammans med husbondfolket. Drängen vaknade under natten och såg, huru en hel del små älfvor kommo upp ur ett hål i golfvet. En af dem såg ut, som om hon skulle föda; de andra passade upp henne. De syntes behöfva vatten, men sådant fanns icke. Då steg drängen upp och gick till brunnen efter vatten. Däri badade älfvorna den under tiden nyfödda.

¹ »Solfvor» höra till väfstolens attiralj. En solfva utgöres af en på tre ställen så sammanbunden garnända, att den bildar tre sammanhängande ringar.

En af dem frågade, hvarest hon skulle hälla vattnet, hvarpå en annan svarade: »Jo, i de där öppna gluggarna», hvarmed hon menade pigans ögon. Om morgonen voro ögonen igensvullna. Men å andra sidan, när pigan kom upp och skulle taga vatten ur kitteln, låg där

Älfkvarn från Kymlinge, Spånga sn, Uppland.
Nu å Skansen.

en silfversked på botten. »Si, hvad jag har fått i natt», sade pigan. — »Nej, det är min», sade drängen, »för det var jag som hämtade vattnet.»